

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

**Соціально-економічний розвиток
пострадянських країн в історичному
контексті**

Збірник наукових праць

Київ
2024

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 3 від 30.04.2024 р.)

Рецензенти:

Гай-Нижник П. П., доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Томазов В. В., доктор історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут історії України НАН України

Денисенко В. А., доктор історичних наук, доцент кафедри журналістики, видавничої справи, поліграфії та редагування, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Редакційна колегія:

Бульвінський А. Г., к.і.н., доц. (загальна редакція)

Хойнацька Л. М., к.і.н., доц. (літературний редактор)

Воробей О. В., к.і.н. (технічний редактор)

Соціально-економічний розвиток пострадянських країн в історичному контексті: збірник наукових праць / за заг. ред. А. Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2024. 312 с.

У збірнику наукових праць представлено статті у яких аналізується вплив радянського спадку на особливості формування соціально-економічного розвитку пострадянських країн та пошуки ними парадигми реформування соціально-економічної сфери у пострадянський період в умовах глобалізації та геополітичної трансформації євразійського регіону.

УДК 94:316.422 + 330 34 (470 + 571)

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.*

Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

ЗМІСТ

ЧАСТИНА I

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

Андрій Мартинов Цикли зміни геополітичних домінант і проблема нового геостратегічного устрою пострадянського простору в умовах глобалізації.....	5
Михайло Отрош Вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на занепад радянської соціально-економічної системи і розпад СРСР.....	17
Ірина Вишня Ознаки занепаду радянської економіки на завершальному етапі існування СРСР.....	31
Андрій Бульвінський Місце Таджикистану в економіці СРСР	43
Олег Цапко Соціально-економічний розвиток сучасного Туркменістану	60
Людмила Хойнацька Вплив історичного спадку на характер сучасного соціально-економічного розвитку Узбекистану.....	75
Олексій Кордун Вплив міжнародних санкцій проти РФ на економіку Киргизстану.....	94
Ольга Воробей Особливості трагедії голоду 1931–1933 рр. у Казахстані.....	99
Ігор Ткаченко Історичні засади розвитку нафтогазового сектору незалежного Азербайджан.....	109
Іван Богданович Специфіка соціально-економічного розвитку Білорусі: минуле та сучасність.....	121

ЧАСТИНА II

ПОШУК ПАРАДИГМИ РЕФОРМУВАННЯ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

Михайло Отрош Пошуки соціально-економічної моделі розвитку країнами пострадянського простору.....	140
--	-----

Микола Держалюк, Олександр Держалюк Вплив ідеології рашизму на соціальний та суспільний розвиток Російської Федерації.	155
Іван Богданович Трансформаційний період економіки Республіки Білорусь: передумови, перебіг та підсумки.....	175
Ірина Вишня Взаємодія Молдови з НАТО у контексті повномасштабної російсько-української війни.....	193
Олександр Кириченко Соціально-економічне реформування Латвійської Республіки після розпаду СРСР.....	206
Олексій Кордун Підсумки економічних реформ у Киргизстані за 30 років незалежності.....	219
Андрій Бульвінський Складнощі соціально-економічного становлення Таджикистану у пострадянський період.....	230
Олег Цапко Спроби проведення соціально-економічних реформ у Туркменістані у 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. та їхні наслідки.....	257
Людмила Хойнацька Узбецький досвід реформування економічного сектора (1991–2023).....	272
Ігор Ткаченко Основні тенденції соціально-економічного розвитку Азербайджану під час правління Гейдара Алієва.....	291
Руслана Множинська Станіслав Оріховський про сутність і походження державної влади (перша половина ХVІ ст.).....	302
Відомості про авторів	310

6. Lerman Z., Sedik D. Rural transition in Azerbaijan. Lexington books, USA, 2010. 187 p.

7. Становление и формирование политических отношений между Азербайджанской республикой и США в 90-е годы XX века. URL: <https://articlekz.com/article/10853>

8. Гасанов А. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. 2-е изд., доп. Баку: «Zərdabi LTD» MMC, 2013. 1008 с.

9. Самедзаде З. Стратегия развития экономики Азербайджана. *Економіст*. 2013. № 5. С. 11–15.

10. Азербайджан продлил «Контракт века» еще на 25 лет. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-41264960>

11. Ахундова А. Основные направления транснационализации нефтегазовой отрасли Азербайджана. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/719>

УДК 141.7(477)

Руслана Множинська

<https://orcid.org/0000-0002-9678-916X>

СТАНІСЛАВ ОРІХОВСЬКИЙ ПРО СУТНІСТЬ І ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (ПЕРША ПОЛОВИНА XVI СТ.)

У статті акцентовано увагу на тому, що одним із перших у вітчизняній ренесансній філософській думці, хто розглядав питання ідеальної форми державного правління був Станіслав Оріховський. У працях суспільно-політичного характеру він багато місця присвятив проблемам держави: її сутності, походженню державної влади, формам державного правління, структурі суспільства, стосункам між державою і церквою. Правителем, на його думку, повинен бути просвічений монарх, «філософ на троні», який дбає про «спільне благо», мир і злагоду в державі, дотримується законів, природного права, є справедливим, хоробрим, мужнім, захищає підданих і кордони від зовнішніх і внутрішніх ворогів, дбає про освіту і виховання свого народу. Звертається увага на те, що, розробляючи теорію держави, С. Оріховський досконало вивчив теоретичну спадщину не тільки античних мислителів – Платона, Арістотеля, Цицерона, а також Томи Аквінського, Августина, Еразма Роттердамського, але використовував їхні ідеї творчо, критично. Погляди Оріховського на сутність держави, її завдання і внутрішню будову – вершина суспільно-політичного вчення мислителя.

Ключові слова: держава, влада, суспільство, вибір, Бог, античність, релігійна толерантність, провіденціалізм, світський.

Mnozhynska R. Stanislav Orikhovsky on the essence and origin of state power (the first half of the XVI century)

The article focuses on the fact that one of the first, in the domestic Renaissance philosophical thought, who considered the issue of the ideal form of government was Stanislav Orikhovsky. In his works of a socio-political nature, he devoted much space to the problems of the state: its essence, the origin of state power, forms of government, the structure of society, and the relationship between the state and the church. The ruler, in his opinion, should be an enlightened monarch, a «philosopher on the throne», who cares about the «common good», peace and harmony in the state, observes the laws, natural law, is just, brave, courageous, protects subjects and borders from external and internal enemies, cares about the education and upbringing of his people. Attention is also drawn to the fact that, while developing his theory of the state, S. Orikhovsky thoroughly studied the theoretical heritage of not only ancient thinkers – Plato, Aristotle, Cicero, but also Thomas Aquinas, Augustine, Erasmus of Rotterdam, but he used their ideas creatively and critically. Orikhovsky's views on the essence of the state, its tasks and internal structure are the pinnacle of the thinker's socio-political doctrine.

Keywords: *state, power, society, choice, God, antiquity, religious tolerance, providentialism, secular.*

Філософська культура України першої половини XVI ст. є однією з найцікавіших і малодосліджених тем в історії України. Саме у цей період було закладено підвалини для становлення вітчизняної ранньоновітньої думки в її різних виявах – раціоналістичному і містичному; сформувалися ренесансно-гуманістичні й реформаційні ідеї, які в подальшому функціонували і розвивалися в межах культури українського бароко та тісно пов'язували Україну з європейськими культурним процесами.

Сьогодні постає проблема реконструкції перерваних історичної та інтелектуальної традицій, яка актуальна з огляду на потребу забезпечення неперервності культурного успадкування, зв'язку «минулого» й «сучасного», охоплення їх в одне ціле, тобто досягнення історичного розуміння, що робить історію діючою. Сенс же останньої полягає у безперервному впливі «минулого» культури, в тому числі філософії, на «сучасне». Адже ми прагнемо осмислити попередні періоди розвитку філософської та політичної думки не лише заради їх пізнання, а і для пошуків варіантів розв'язання реальних проблем свого часу й свого народу.

Одним із перших, у вітчизняній ренесансній філософській думці, хто розглядав питання ідеальної форми державного правління був Станіслав Оріховський.

У працях суспільно-політичного характеру він багато місця присвятив проблемам держави: її сутності та походженню державної влади, формам державного правління, структурі суспільства, стосункам між державою і церквою. Правитель, на його думку, повинен бути просвіченим монархом, «філософом на троні», який дбає про «спільне благо», мир і злагоду в державі, дотримується законів, природнього права, є справедливим, хоробрим, мужнім, захищає підданих і кордони від зовнішніх і внутрішніх ворогів, дбає про освіту і виховання свого народу [1, с. 17].

Обґрунтовуючи свої державно-правові погляди, він чимало запозичує з античних політичних теорій. Це дало підстави одним дослідникам вважати його «платоніком» і виводити з Платона його розуміння держави, іншим – зараховувати його до «аристотеліків», зважаючи на аналогічну Аристотелевій назву його твору «Політія». Насправді, Оріховський не був палким прихильником ні того, ні другого. Він добре бачив, що Платон створив абстрактну схему ідеальної держави, і розумів, що у своїй концепції держави Аристотель, по суті, відтворив сучасні йому суспільні відносини грецьких держав-полісів. Він брав з їхніх учень лише те, що відповідало його власним уявленням про ідеальну державну організацію.

Переосмислюючи політичні теорії обох видатних грецьких філософів, також чимало запозичив з Цицеронівської концепції держави, що й стало найкращим компромісом між методом Платона й Аристотеля. Так теза Оріховського про те, що «державна є зібранням громадян, об'єднаних спільним правом і спільною користю» виявляла очевидну подібність з визначенням держави Цицероном, згідно з яким вона є

«зібранням народу, поєднаного правом і спільним благом»; найдосконалішою формою загальнолюдської справедливості, що ґрунтується на підпорядкуванні їй особистих інтересів усіх індивідів, тобто всіх громадян держави, всіх її суспільних станів, на сталій рівновазі цих інтересів, в якій і полягає «загальне добро», добробут цілої держави [2, с. 27].

Розробляючи теорію держави, С. Оріховський досконало вивчив теоретичну спадщину не лише античних мислителів – Платона, Аристотеля, Цицерона, а також Томи Аквінського, Августина, Еразма Роттердамського. Але використовував він їхні ідеї творчо, критично. Так, на думку згаданих двох християнських учених, держава – це засіб для реалізації моральних і релігійних цілей індивіда. Оріховський усупереч їм твердить, що вона має свою власну мету. Часом навіть здається, що він буквально повторює деякі міркування Томи Аквінського, зокрема коли вбачає в державі досконале утворення, завдяки якому можна найкраще досягнути вічне спасіння.

Але, розглядаючи цю тезу в контексті всієї творчості С. Оріховського можна побачити, що його розуміння держави значно глибше і ширше, ніж уявлення про неї, як про посередника на шляху до вічного спасіння. В суспільно-політичних творах С. Оріховського можна помітити також вплив містики Псевдо-Діонісія, якого, проте, він інтерпретував досить вільно. Чи не найсильніше цей вплив виявився у його концепції ієрархії. Духовенство, король і шляхта – найкращий цвіт за ідеального ладу, який є відзеркаленням порядку, що панує в небесній ієрархії: «Добре влаштоване королівство є картиною королівства Божого». Людське царство, отже, збудоване, на думку Оріховського, за зразком царства Божого [3, с. 48].

Погляди Оріховського на сутність держави, її завдання і внутрішню будову – вершина суспільно-політичного вчення мислителя. Свої

рекомендації про краще упорядження державного ладу Оріховський подав в окремому трактаті під назвою «Діалог про екзекуцію польської держави», де наводить ряд обов'язків не тільки громадян перед державою, але і навпаки – держави перед громадянами. Оригінальність і небуденність його реформаторського плану полягала навіть у тому, що він закликав до повернення того ладу в Польщі, який існував за предків. Якщо зважити на те, що в епоху Відродження всі надбання попередніх поколінь відкидалися беззастережно, навіть не зважаючи на явну їх слушність, ці погляди Оріховського, як пише польський дослідник Й. Ліхтенштуль, «варті всілякого схвалення» [4, с. 11].

Особливий наголос на сторінках «Діалогу» робив мислитель на тісному зв'язку між моральним поступом і працею для держави; обереганні її цілісності, що дорівнювало, на його переконання, піклуванню про власне спасіння. У своїй концепції держави С. Оріховський обстоював необхідність захисту інтересів широких суспільних верств. Разом з тим, він розуміє державу як об'єднання лише вільних людей: «Держава є об'єднанням багатьох домів, поселень, міст, повітів, земель, вільних людей, які одному, родом найславнішому, волею найяснішому, і найславнішому зверхникові, обраному вільним голосом вільних людей, для спільного добра добровільно піддані» [5, с. 16].

Станіслав Оріховський одним із перших в європейській філософській думці став заперечувати божественне походження влади і держави. Таким чином, він підійшов до проблеми держави зі світських, а не теологічних позицій, що було значним кроком на шляху до звільнення політичної науки від впливу теології [1, с. 238]. С. Оріховський писав, що утворення держави спричинила необхідність взаємної підтримки, адже людина сама на світі жити не може, а також не в останню чергу «через вроджений наш гандж», а тому люди потребують одне одного. Часом його міркування на цю тему подібні до Аристотелевих [7, с. 126]. Попри те, що

Оріховський охоче цитує думки Аристотеля, Платона та інших античних філософів, його погляд на державу не збігається з їхніми. Так, наприклад, в Аристотеля дві основи виникнення держави – вища необхідність і свобода волі. Натомість в Оріховського – залежна від умов життя воля індивіда і вроджений інстинкт до суспільного життя [6, с. 64]. Остання думка, до речі, більше схожа вже до Платонової, який писав, що «державою виникає внаслідок вродженого прагнення до спільного життя, коли кожен з нас не може задовольнити себе сам, але потребує ще багато чого... Люди збираються до купи, щоб жити разом і надавати одне одному допомогу...».

Будучи добре обізнаний з теоріями держави античних мислителів, передусім, Платона й Аристотеля, Станіслав Оріховський певною мірою і залежав від них, його поділ суспільства на стани є дуже схожим на ідеал античних, але не тотожний їм. Так, наприклад, поділяючи все суспільство на шість станів (ксьондзи, король, шляхта, купці, ремісники, селяни), Оріховський, подібно до Аристотеля й італійського гуманіста К. Салютаті, заявляє, що в уряді, радах, виконавчих органах повинні брати участь лише перші три стани. Державою є поєднанням вільних, а селяни не є вільними. Перші три стани – громадяни, а решта – корисні. Перші – господарі, а другі – слуги. Кожен стан, на думку мислителя, повинен займатися своєю справою. Кмети повинні годувати державу, ремісники – одягати, купці – збагачувати, шляхта – боронити, король – правити, капелан – повчати. Інакше держава загине від внутрішніх чвар, про що, як відомо, писав ще Платон [7, с. 20].

Як у добу далекої античності, так і в наступні епохи, мислителів захоплював образ ідеального керівника держави, філософа-політика, здатного поєднувати в собі мудрість, справедливість, поміркованість та красномовство, потрібне для того, щоб уміти переконувати слухачів, а отже, вести за собою народ. Для нього інтереси держави мають стояти вище від особистих, а також від інтересів як його власної, так і будь-якої

іншої політичної партії, оскільки такий державець добре усвідомлює, в чому полягає загальне добро, інтереси цілої держави та оптимальні шляхи їх забезпечення й захисту. Вислів Платона – «царі повинні філософувати, а філософи царювати» [4, с. 292] став крилатим і побутує в лексиконі суспільно-політичних діячів до сьогодні. Багато міркував над образом ідеального правителя Цицерон, зокрема, у трактаті «Про державу» [8, с. 13].

Гуманісти епохи Відродження щиро вірили, що суспільний прогрес можливий за умови, якщо при владі буде «філософ на троні», тобто ідеальний правитель – розумний, добрий, який дбає про благо підданих, їхню освіту і виховання. Така влада правителя буде обмежена законом, а сам він здобуватиме й утримуватиме її виключно мирними засобами – завдяки власній доблесті та вірним, щирим і розумним дорадникам. Особливо припала до вподоби гуманістам ідея давньогрецького філософа Платона, який можливість ідеального суспільного ладу в державі пов'язував, як ми вже говорили, з умовою, що царями стануть філософи або ж царі будуть філософувати.

Оріховський намагався описати взірць ідеального володаря нового типу, такого, яким би він хотів його бачити, – освіченого, розумного, дбайливця про добробут громадян, а не про власні гаразди.

У підсумку слід зазначити що вивчення зазначеної проблеми є необхідною складовою політологічного, релігійного та історико-філософського дослідження традиції сприйняття державної в лади в Україні, оскільки їх розуміння провідними мислителями України того часу виражає найбільш істотно процеси, які відбувалися в суспільному житті України XVI ст. які досі є малодослідженими. Серед питань, які С. Оріховський намагався вирішувати, було багато актуальних для тогочасної Європи, та, навіть і сьогодні (проблема вибору очільника

держави, толерантних взаємин церкви і держави, морально етичні погляди, міжконфесійні стосунки).

Використані джерела та література

1. Оріховський Станіслав. Твори. Упорядк., перекл. з лат. та старопольської, вступна стаття, примітки Володимира Литвинова. К. Дніпро, 2004. 269 с.
2. Sinko T. Erudycja klasyczna Orzechowskiego. Kraków, 1939. 120 s.
3. Koehler K. Stanisław Orzechowski i dylematy humanizmu renesansowego. Kraków, 2004. 225 s.
4. Литвинов В.Д. Ренесансний гуманізм в Україні. (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV–початку XVII століття. К. : Основи, 2000. 700 с.
5. Orzechowski St. Wybór pism. Warszawa etc., 1972. 255 s.
6. Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski 1543–1566. Cracoviae, 1891. Vol. I. 240 s.
7. Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. Lwów; Warszawa, 1908. 175 s.
8. Stanislav Orichovii Opera: De bello adversus Turcas suscipiendo, ad Equites Polonos, Turcica prima. Basiliae, s.a. 400 s.

Відомості про авторів

Богданович Іван Іванович, кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Бульвінський Андрій Григорович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вишня Ірина Андріївна, кандидат історичних наук, вчитель історії ПЗО «ДОМІНІОН»

Воробей Ольга Вадимівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Держалюк Микола Степанович, доктор історичних наук, головний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Держалюк Олександр Миколайович, кандидат юридичних наук, головний консультант Національного інституту стратегічних досліджень

Кириченко Олександр Васильович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кордун Олексій Олександрович, PhD з історії, науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Мартинов Андрій Юрійович, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України

Множинська Руслана Володимирівна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології Київського національного університету технологій та дизайну

Отрош Михайло Іванович, доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ткаченко Ігор Володимирович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Хойнацька Людмила Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Цапко Олег Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН В ІСТОРИЧНОМУ
КОНТЕКСТІ**

Збірник наукових праць

Загальна редакція: Бульвінський А.Г.

Літературний редактор: Хойнацька Л.М.

Технічний редактор: Воробей О.В.

Формат 60x84/16

Ум. друк. арк. 14,8

Тираж 100 пр.

Віддруковано в друкарні «Видавництво «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №271 від 07.12.2000 р.
03680. м. Київ, вул. Шутова, 13Б.